

ЖИВОТ ПЕСНИЧКОГ ДЕЛА БРАНКА РАДИЧЕВИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА

Уредници:

Ненад Грујичић

Растко Лончар

БРАНКОВО КОЛО
Сремски Карловци – Нови Сад
2024

др Милан Громовић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Научни сарадник
milan.gromovic@ff.uns.ac.rs

мср Бојана Кулиџан Громовић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Истраживач-приправник
bojanakul@gmail.com

LOCUS AMOENUS БРАНКА РАДИЧЕВИЋА И БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА

Сажетак: У раду говоримо о простору или *хронотопу* *спокоја* Бранка Радичевића, посве романтичарског са пренаглашеном емоционалношћу и Бранка В. Радичевића у чијем делу запажамо неоромантичарски locus amoenus. Ослањамо се на оглед Предрага Палавестре „Оба Бранка” (1958) који указује на иновативност поезике два песника: „Оба Бранка Радичевића својом поезијом су нешто нарушила и дрско начела неке теме о којима се није смело говорити”. Простор обожавања првог песника је Стражилово са Фрушком гором и Сремским Карловцима, док је код Бранка В. Радичевића уопште нији у двострукој визији простора, колективној – простор српског села и индивидуалној – простор родне куће. Locus amoenus оба песника садржи и временску компоненту – време младости и успона људског духа. Из компаративне анализе закључујемо да су романтичарске тенденције код првог и неоромантичарске, код другог песника, поетички сродне и истоветно осветљавају и литераризују младост, завичај, огњиште и сазревање духа. Разлике у погледу епохе, а рефлектују се кроз поетичко-естетичку раван, одабир песничких слика и стил, издвајамо у засебном сегменту рада, како бисмо указали на генезу *хронотопа* *спокоја* у стражиловској линији песништва у ширем оквиру српске књижевности и културе.

Кључне речи: locus amoenus, Бранко Радичевић, Бранко В. Радичевић, хронотоп *спокоја*, романтизам, неоромантизам.

Locus amoenus је латински израз који се на српски језик преводи као *пријатно место* или *идилично место обожавања*. Ова терминологија најчешће се користи у књижевности и уметности да опише идилично које изазива осећај спокојства, удобности и уживања. У књижевности *locus amoenus* може бити употребљен као мотив који представља заштићени, идиличан свет, често у контрасту са реалношћу која може бити тежа и сложенија.

Locus amoenus јесте песнички концепт који је присутан у многим песмама Бранка Радичевића, српског романтичарског песника. У његовој поезији често се појављује као мотив природе и пејзажа који изазивају осећај удобности, уживања и спокојства. Примери *locus amoenus* у овој лирици могу укључити описе села, пејзажа, врта, птица и цветана, где се природа представља као место мирног уживања и ублажавања патњи.

Међутим, место пријатности у поезији Бранка В. Радичевића иако се ослања на романтичарску традицију доноси продубљенија вишеслојна значења. Простор као такав, када је нарушен, продубљује осећања и поглед на свет лирског субјекта. Дом, село, насеље, Улица Кнеза Милоша у Чачку где је песник провео најлепше дане детињства и која се појављује у више његових поетских и прозних дела, могу се назвати *locus amoenus*, само и једино када су допуњени певањем о људима и карактерима.

У раду ћемо издвојити песничке слике које указују на *locus amoenus* као гранична места на којима лирски субјекат бива суочен са вишим силама које простору дају ознаку профаног или у другој крајности сакралног. Простор је најчешће поларизован село–град, земља–небо, горе–доле, чиме настају контрасне песничке слике са циљем наглашавања једног специфичног места где се затиче лирски субјекат. Идилу представљену сеоским живописним пејзажом песник онеобичава сликом споменика, боја, смрти – реалистичким иступањем прекида романтизовану природу.

Простор спокоја у лирици Бранка Радичевића садржи *хришћанску компоненту* и дат је као рај. У Радичевићевим песмама лексема Бог појављује се преко две стотине пута и флукутира од нивоа узречице до молитвеног зазива. У истом контексту појављује се Стражилово – хришћански рајски предео сличан описима раја из средњовековне књижевности – код Светог Саве и Стефана Првовенчаног; као и приказима Јелисијума у српском предромантизму – код Милована Видаковића и Атанасија Стојковића. У поезији Бранка Радичевића рајски предео или *locus amoenus* заузима добар део поетике, а посредно чини и интеграл свих њених рукаваца – о жени, о младости, о друговима, о меланхолији и пролазности живота и света.

Простор стражиловског спокоја велика је песничка опсесија младог романтичара и, у доброј мери, комуницира са античким начелом „божанског лудила песника“ заснованим у Платоновом *Федру*. Према виђењу Ернста Роберта Курцијуса „у основи теорије о песничком лудилу јесте дубока мисао о нуминозној инспирацији поезије – представа која се, као езотеричко знање о божанском пореклу поезије, с времена на време стално јавља“ (Курцијус 1996: 804). Радичевићева хришћанска вера у Бога у поезији се обистинјује кроз дивљење Божјим резултатима, а природа са својим смирајним лепотама јесте један од њих. Сама поезија за песника је медиј да се исказе тај утек, свеукупна опседнутост чистотом и дуговечности природе у потребењу са трошношћу људском, о чему сведоче груписани примери.

Упечатљиве и ефекне поетске слике рајског Стражилова срећемо у *Ђачком растанку* и у „Опроштају од Карловаца“. Мотив рајског раја проналазимо у пеми „Стојан“ („Те рајске краје милог завичаја. / Он види миле доле и равнине“), а „рајску слику“ у *Ђачком растанку* („Збогом остај, красно Стражилово, [...] Многи рече: „Ао рајска слико!“). *Axis mundi* или централни простор стражиловског раја јесте гора смештена у лирски паралелизам – гора осликава стање лирског субјекта и колектива којем припада. У песми „Ајдук“ срећемо стих „Кућа моја чарна гора“; у песма „Драги“ каже се: „Гора има красне згоде, / Има стене и пећине, / Ту ћу, мила, да се скријем, / Па олуји да се смијем“ итд.

Бранко В. Радичевић се у српској књижевности јавио након Другог светског рата и започео своја прва остварења у духу послератног модернизма. Заљубљеник у народну традицију и усмену књижевност, трудио се да прегалачки забележи занимљиве, несвакидашње речи и веровања, што је оставило трага и на његову поезију. Публиковао је укупно четири књиге записа и кратких есеја с етнографском и лексикографском садржином: *Сујеверице и друге речи* (1990), *Сујеверице и друге речи. Књига друга* (1992), *Сујеверице и друге речи. Књига трећа* (1995), *Сујеверице и друге речи. Књига четврта* (1999). Аутор је монографија о крајпуташима, где ће први пут исказати дубље интересовање за литературу о култу мртвих: *Плава линија живота – српски сеоски споменици и крајпуташа* (1961) и *Сеоски надгробни споменици и крајпуташа у Србији* (1965), које имају важан значај за проучавање српске сеоске пластике у контексту историје уметности, књижевности, културне историје и антропологије. Стремећи да прикаже живот сељака на веродостојан начин, песник посеже за стилским средствима блиским усменој књижевности и креативно их преобликује у уметничку слику света. Сlike сеоског живота у ствари доносе слику

страдања сељака/војника при чему се као једно од кључних места издваја гробље: међутим, оно је место живота, кретања и игре, и на послетку пријатно место које лирском субјекту представља идиличан пејзаж одакле је потекао. Бранко В. Радичевић је сеоски живот песмама о *вечитој пешиадији* уметничком надоградњом превео у певање о смрти, потирући границе и обједињујући свет живих и мртвих. На основама поетских стубова које чине мотиви: жена/мајка и мушкарац/ратник, усложњавају се слојеви значења и звучења чинећи његов песнички језик препознатљивим у контексту тумачења матерње мелодије. Бранко В. Радичевић поларизује простор у којем лирски субјекат обитава, делује, постоји, физички или духовно, стога препознајемо места која се у антрополошком кључу могу тумачити као *јака*. Гранична места у којима се лирски субјекат остварује добијају ознаку профаног или сакралног. Романтичарска слика села носи идиличне пејзаже, живописне који одишу животном радошћу, песник онеобичава бојећи их плавом линијом живота¹, односно смрти.

Рајски простор у поезији Бранка В. Радичевића првенствено су **Овчар** и **Каблар**. У Радичевићевим песмама топонимија има веома важну улогу што закључујемо већ из самог наслова песничке збирке *Са Овчара и Каблара или ти једанаест певања о Велизару Милосављевићу*. У овим поемама помињу се ојконими: Драгачево, Дучаловићи, Лучани, Пожега, Ужице, Чачак; ороними: Овчар, Каблар, Голија, Златибор, Јавор, Јелица, Улица кнеза Милоша; хидроними: Савина вода, Морава итд. Сви они су, у Радичевићевом песничком поступку, онеобичени дељењем на јака места, граничне топосе: земља, небо, пут, планина, поток, чесма, двориште, гробље и др.

Поетички троугао рајског предела Бранка В. Радичевића заснован је на *земљи, небу и путу*, а тачка укрштања наведних појмова је место на којем се издиже споменик: најчешће бео, украшен разноврсним орнаментима и уоквирен плавом линијом. Простор је најчешће поларизован: село–град, земља–небо, горе–доле чиме настају контрастне песничке слике са циљем наглашавања једног специфичног места где се затиче лирски субјекат, дакле, идилу представљену сеоским живописним пејзажом песник онеобичава сликом споменика, боја, смрти, реалистичним иступањем прекида романтизовану природу.

1 Плава линија опасује споменик крајпуташ и постаје препознатљив симбол у песмама Бранка В. Радичевића, а на интертекстуалном нивоу појављује се код Радичевићевих савременика и земљака, уметника: Богића Рисимовића Рисима, Пурише Ђорђевића. Такође, Лазар Вујакија је у својим графикама и муралима овековечио мотиве сеоских гробаља и српске примитивне пластике често посежући за плавом бојом каква се може видети на крајпуташима и споменицима Драгачева.

Како песник функционализује мотив земље у песничким сликама? Песму „Сеоско гробље“ указује на животну неминовност сељака: њива на којој човек проведе свој век борећи се против корова, са надом да ће једнога дана осетити благодети свога рада, ништа је до једно велико сеоско гробље. „Окренеш се: њива божја и твоја, / окоровила, испотекар“ а завршни стихови којима лирски субјекат проговара из ја позиције, и након смрти се обраћа сведочећи: „Или, ако хоћеш, назови то: / сеоско гробље“ (Радичевић 1978: 41) упоредимо са Змајевим „Светлим гробовима“: „Гробље ј' земља ком се ходи; / Гробље ј' вода ком се броди; / Гробље – врти и градине; / Гробље – брда и долине, / Свака стопа: / Гроб до гроба.“ Романтичарски светоназори тињају у Бранку В. Радичевићу, а песме о бојевима и јунацима и давне битке реактуализоване су у његовим песмама које имају за тему живот ратника Првог светског рата. Првопозивци постају једног дана трећепозивци, а разбојиште је велико место сусрета генерација.

Песма „Гроб војника“ доноси мотив усмене књижевности – фитоним орах који се везује за култ мртвих присутан је и у бројним обредним радњама. Место вечног починка је и у правом и пренесеном значењу место спокоја: „Над брдом сунца меденик. У орашју војник спава. Место срца – реденик. На кундак му сличи глава“ [...] Одмориште ко хладарак. Ал сан ко да гроб ту зубље. Свеједно је: грм ил јарак. Гроб је, али копај дубље“ (Радичевић 1978: 28–29). Слика гроба/гробља када се опева смрт мајке у песми „Мајчина душа“ остварена је описом пролетњег пејзажа који носи зуј пчела у амбијенту који је подељен на горњи и доњи свет: „А свуд небо и трава“ (Радичевић 1978: 93), чиме лирски субјекат сугерише спајање неба и земље, односно спајање света живих и мртвих. „Усластило је цвеће. Зујају пчеле даха. И вуку из саћа, из праха, / високе воштане свеће“ (Радичевић 1978: 93). Пчеле носе вишеструку симболику, а у конкретним стиховима оне указују на везу са воштаним свећама које се приносе за душу умрлог. Оне представљају мудрост и бесмртност као и узор хришћанских врлина. За указивање на осећања лирског субјекта песник у романтичарском маниру посеже за пејзажом, али за њега пролазност није *лисје жуто* већ цвеће које је усластило те у једној посебној синергији биља, пчела, живота и смрти провејава нада о вечном животу. Такође гробља војника су у гори, на брду и сл., а мајчин гроб је у вези са ливадам – војници су ближи месту појављивања хтонских сила, где влада специфична атмосфера коју ћемо анализирати накнадно, на примеру песме „Војничка песма“.

Поетска топонимија Бранка В. Радичевића експлицитно је наречена у збирци песама *Са Овчара и Каблара* (1996). У песмама се јавља необичан јунак – Велизар Милосављевић, земљорадник из Дучаловића. У певању „Исповест Велизара Милосављевића” он путује са дружином преко Лучана, Пожеге и Ужица како би одвео волове на летњу испашу на Златибор. Стражилово романтичара Бранка као *locus amoenus* у супротности је са певањима о местима удно Овчара и Каблара – јер они су обавијени необичним кодирањем пута који носи особености обредних радњи и усложњава наизглед једноставну приповест о сељаку и његовој свакодневици. Збирком песама *Са Овчара и Каблара* песник је дочарао живот сељака, земљорадника, ратника, који налази радост у земљи са које је потекао и у коју ће понићи. Земаљски путеви – преко брда, крај воденице, крај чесме, до извора, указују на јака места која припадају обредима прелаза, и сељак се остварује у својим животним улогама младића (иницијанта), ратника, старца, и на крају умрлог. Посебно ћемо издвојити песму „Велизар Милосављевић и Свети Сава” у којој млади Велизар Милосављевић добија задатак да донесе воду са Савиног извора који се налази уврх Каблара. „У Каблару је света вода Савина, / из камена избија. // Кад болан очи измије Савином водом / прогледаће за три дана” (Радичевић 1996: 43). Ареал Овчарско-кабларске клисуре добија статус рајског предела, самим тим што у себи скрива света места попут манастира нпр. Благовештење крај којег пролази лирски субјекат како би помогао слепој девојчици да прогледа. Савина вода је место о којем је писао и Вук Стефановић Караџић: легенда каже да Савина вода помаже при исцељењу разних болести. Рајски предео у којем сакрално место сведочи чудо душе, равноправно је стражиловском пејзажу где вино лечи и разгаљује срца.

Оба Бранка Радичевића својом поезијом су нешто нарушила и дрско начела неке теме о којима се није смело гласно говорити. Код обојице је основа човек, онакав какав јесте када са себе скине све хаљине и све ленте којима се украсио и покрио; код једнога од њих тај човек је млад, хедонистички раздраган, романтичан, враголаст, сав у емфазу; код другог груб и сујетан на своју мушкост, љубомору, врео и знојан, натурализован некада и преко мере” (Палавестра 1958: 110–111).

Компаративном анализом „Војничке песме” Бранка В. Радичевића и *Ђачког растанка* Бранка Радичевића осветлићемо места животне енергије у којима се у колу живота и смрти сусрећу генерације и додирују удаљени предели.

Бранко В. отвара песму антропоморфизацијом месеца јуна:

Наредник Јуни постројио војнике.
Он шарен, буди камене споменике.
И наређује да крену у шуму незаборава
(Радичевић 1961: 26).

Груди наредника Јуна су два надошла винограда: један се у вино претвара да се попије са момцима, а други да зри у тишини. Слика винограда асоцира на винограде Фрушке горе, Стражилова и бербу грожђа:

Ао бербо, тебе жалим клету,
Та шта лепше од тебе на свету?
Ко тебека никад не видео,
Шта је јоште сиротан видео?
Ао брацо, амо у то доба
Дођи, види, чуј, па ајд'у гроба
(Радичевић 2009: 77).

Аудитивне слике: цика и вриска која прати рад младих доприносе свеопштој атмосфери и употпуњују слику бербе грожђа елементима оргијастичког набоја налик на дионизијске свечаности.

Тек што свирац чује,
већ у колу с' поскакује,
Коло, коло, свирац свира,
нога земљу не додира,
'Ситно брате, ијујују!'
Момци чили подвикују
(Радичевић 2009: 78)

У „Војничкој песми” радња се дешава ноћу:

Ту ноћ куца у дну шуме да заљуби младе.
Па камени војници изађу на старе чуке.
Ухате се за окамењење руке.
Где коло ногом стане, бели споменик шикне.
А шума плете опанчиће од лике.
Коленике... Коленике.
(Радичевић 1961: 26).

Млади, здрави момци и девојке док играју коло не додирују ногом земљу, а где нога каменог војника стане ту ничу бели споме-

ници који симболишу невиност страдалих. Што су дању у борби момци и путене девојке у рајском карловачком пределу, у изобиљу, то су ноћу камени споменици, антропоморфизовани до те мере, да на поетску слику шарених и белих камених обележја не може друкчије гледати него као на оживеле/ васкрсле који живе неки ноћни живот, до првих петлова, далеко од свакодневице и очију будног социјума.

Аудитивне слике су важне код обојице песника: оно што је глас живих у заносној игри код Бранка, Бранко В. дочарава онома-топејски: „па бркови вијорни гуслају старо писмо“, „Шуме одбегле дођу у сан и ветровито хује“, „То ноћ куца у шуми да заљуби младе!, „Све док јутро не зграби жуту сунчану трубу“, „Добују давне ноћи, жене благе“ – шума незаборава је постала „војиште љубавно“ јер девојка вражјег осмеха пољупцем и вином рањенике призива реактуализујући мотив девојке која по разбојишту поји војнике вином:

И она долази, нага, с крчагом варенике
да пољупцем и вином дозива рењенике
(Радичевић 1961: 27).

Међутим, ова девојка не носи главне особине српске девојке: смерност. Она долази нага, а њена бедра чине да је свима лудо око срца. Нага као истина, као смрт која опомиње, али свакако подсећа на девојке са бербе: „Ао селе босонога, / Зла ти маја дозлабога,“ и „Ао лишце, ао ноно бела, / Кога не би ти овде занела?“ (Радичевић 2021: 81). Девојку што точи вино и варенику као да је Бракно В. пресликао песничке слике романтичарског Бранка:

Ој ти секо
Кâно млеко
Белолика,
Кâно винце руменика,
Кâно паун поносита,
Кâно јела, селе вита,
Амо брже па наточи,
Да ти браца боље скочи
(Радичевић 2021: 88–89).

У Бачком *растанку* смењују се дан и ноћ, али се игра наставља. У стражиловском пределу препознајемо горје које носи сличне особине:

Како гора подигла се густа,
А по гори све та липа пуста,
Липа цвета, цветићи миришу,
(Радичевић 2021: 82)

– присуство липе или сличниг дрвета препознајемо из дијалектизма: „А шума брзо оплете опанчиче од лике... / Коленике... коленике” (Радичевић 1961: 26) – лика је влакно коре дрвета, најчешће липе који су коришћени за везивање или влакно конопље за ткање и предење. Бранко В. уноси елементе народне песме: коленике чиме ствара привид колективне творевине и упућује на симболику вретена које се користи у разним обредним радњама, а пре свега у љубавној магији: девојка би вртила вретено и говорила: „Како се ово вретено вртило, тако и (име вољене особе) за мно” – понављање стиха: „коленике, коленике...” песник алузијом уводи читаоца у свет народне песме, игре, стварајући синестетичке песничке слике. Лирски субјекат из ја позиције у *Ђачком расстанку* живо осећа свет око себе и упија свим чулима песму, игру, лепоту пејзажа и девојака:

Ја се шетам, дружина са мноме,
Ми идемо Стражилову томе,
Под ногама она росна трава

а у „Војничкој песми” окамењени војници кад почне јутро успавају се у уморном гробљу:

Споменик прсат, од пусте чаролије:
опанке му оплакнула роса
(Радичевић 1961: 32).

Бранко Радичевић у Стражилову препознаје *locus amoenus* те лирском субјекту приписује неизрецову радост због боравка у пределу који својим пејзажом обогаћује ум и душу оних који ту бораве:

Збогом остај, красно Стражилово,
Млоги те је у звездице ковџ,
Млоги рече: „Ао рајска слико!
Ал ко ја те рад не имџ нико”
(Радичевић 2021: 82).

Епилошка песма *Војничких песама* „Војнички расанак” не садржи мотив *locus amoenus*, али сам наслов имплицитном читао-

цу може деловати као алузија на *Ђачки растанак* Бранка Радичевића. Доживљај младости приказаног веселим ђачким играма, померена је на доживљај озбиљне животне игре која се зове рат и смрт, те опис некадашњих ђака је остављен романтизму, а опис младића са пушкама у рукама који су страдали и нису у могућности играти коло на једини могућ и прихватљив начин је остварен модернистичким приступом. Остварене интертекстуалне везе су својеврстан дијалог усмерен ка традицији која се остварује индивидуалним уметничким прегалаштвом двојице аутора о чијим је делима било речи.

Обојица су, на различите начине, додуше, покушали да врате човека његовом почетку и да га преобразе. И, занимљиво, обојица су, у томе интегралном антихипокритичком ставу налазили да природност и снага коју приповедају – непосредност и несташлук код оног романтичног Бранка и мушкост код овога савременог Радичевића – имају особито значаја за афирмацију неког специфичног националног обележја. Један се, Вуков ђак и следбеник, одушевљавао и инспирисао народном поезијом. Други у мушкости и грубости, у храшћу и опанцима и гуњу види смисао одржања, ону кап животног еликсира, срж оне виталности која је нашега човека одржала „Када умре сељак: никне чокот јак / пролиста, па запеваши“. Обојица су тражили „боју за своје небо“. И обојица су нашли ту боју (Палавестра 1958: 111).

Будући да *locus amoenus* представља рајски предео, односно место спокоја које садржи дрвеће, воду и траву, можемо потврдити да је заступљен у поезији оба Бранка у својству *хронотопа спокоја*: пејзажи остварени песничким сликама шума, ливада, река ту су како би указали на усмереност лирског субјекта ка руралном, где такође постоје мотиви плодности, младости, љубави, углавном смешетни у временски оквир пролећа или лета када природа буја и пристижу плодови рада.

Хронотоп спокоја оба песника јесте интеграл песничког поступка и као такав чини поетичку осовину њиховог стваралаштва. У том смислу, простор обожавања, спокојства и смираја, код старијег песника идеал, а код млађег исходиште, јесте покретач ширег поетичко-естетичког круга стражиловске линије песништва у српској књижевности 19. и 20. века.

ЛИТЕРАТУРА

- Курцијус, Е. Р. *Европска књижевност и латински средњи век*. Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- Палавестра, Предраг. *Књижевне теме*. Београд: Космос, 1958.
- Радичевић, Бранко В. *Војничке песме*. Београд: Просвета, 1961.
- Радичевић, Бранко В. *Земљосанке*. Београд: Просвета, 1978.
- Радичевић, Бранко В. *Са Овчара и Каблара*. Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- Радичевић, Бранко. *Песме*. Београд: Учитељски факултет, 2009.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41.09 Radičević B.(082)

ЖИВОТ песничког дела Бранка Радичевића : зборник радова / уредници
Ненад Грујичић, Растко Лончар. - Сремски Карловци ; Нови Сад : Бранково коло,
2024 (Земун : Бирограф). - 196 стр. : ноте ; 22 см. - (Едиција Цветници)

Тираж 500. - Стр. 7: Уводна реч / Ненад Грујичић. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. језику уз
поједине радове.

ISBN 978-86-80036-49-6

а) Радичевић, Бранко (1824-1853) - Зборници

COBISS.SR-ID 149967369